

EN ANDERLEDES FRIGJØRING

Er historien en prosess som er forutbestemt og som fastlegger det enkelte menneskes skjebne, eller er det mennesket selv som fritt bestemmer sin egen utvikling? Det er et gammelt diskusjonstema. Hvorfor opplevde vi krigen så forskjellig?

Krigens hjul rullet tungt og mistrøstig videre i 1944, mot noe som kunne synes katastrofalt for oss, som hadde satset vår ungdommelige tro på NS, på et nytt politisk prinsipp og en nasjonal kamp for Europa og Norge, mot bolsjevismen. Dette er et forsøk på å fortelle noe av det som hendte, femti år senere.

FCRHISTORIEN.

I august 1944 ble ca. 15 gutter i 16-17årsalderen grepet av historiens hjul og ført ut i en skjebne vi ikke selv lenger bestemte og som vi ikke kjente rekkevidden av. Disse guttene gikk på et 4-årig gymnas ved Gjøvik, et statsgymnas opprettet av NS-myndighetene. Det var første trinn i å oppfylle en post i partiets program: All begavet ungdom skal ha rett til utdanning, uansett økonomisk bakgrunn. De fleste i disse klassene kom fra NS-hjem, men ikke alle. Tilbake til skolen etter sommerferien, slo en liten bombe ned i gutteflokkene. En 16-åring fra Trøndelag i 2.klasse hadde meldt seg til fronten. Etter å ha hørt og lest uttallige taler om kamp, innsats, trohet mot idealene o.s.v. hadde 16-åringen tatt konsekvensene og sendt inn en vervingskupong fra Fritt Folk. Russerne presset på i Finland, og snart stod de fryktede bolsjevikene utenfor vår egen dør. Nå måtte noe gjøres.

Jon hadde satt et eksempel og dette utløste stormfulle diskusjoner hos oss andre. De som ikke var medlemmer i NSUF trakk seg ut. Hos de andre var det egentlig tre grupperinger: De kampvillige som så Jons eksempel som det riktige. Det var flertallet. Endel var mer tvilrådige, men ble revet med i "korstogsbegeistring" og til slutt 4-5 som ble hentet hjem av sine foreldre.

Det idealistiske pliktbudet for forsvar av europeisk sivilisasjon som vi følte var nok også blandet med et ønske om å forlate leksebøkene og å oppleve heltedige ting, bli menn. Det tyske barbariet som vi senere skulle få banket inn i oss av de som vant, kjente vi ikke da. Vi regnet med at vi kunne komme inn i en norsk avdeling. SS-Skijegerbataljon Norge hadde midt på sommeren hatt store tap i Finland og trengte nye folk. Jeg hadde selv en bror i Skijegerbataljonen. Da jeg skrev brev til ham og fortalte om vår beslutning, fikk jeg imidlertid ganske raskt et svarbrev med en peke-

finger: Dette er ikke noe for guttunger! Hjemme var mine foreldre naturligvis bekymret. De hadde en sønn ut, og dødsmeldinger stod med jevne mellomrom i avisene. Men min beslutning var nok på den tiden urokkelig: vi måtte gjøre en innsats. Så kapitulerte Finland i september 1944, og skijegerbataljonen måtte ut av Karelen og Finland. Det var lenge uklart hvor vi skulle settes inn.

Det foregikk nå øyensynlig et spill bak vår rygg som vi ikke kjenner mye til. Rykter visste å fortelle at noen, antakelig foreldre, gjennom forbindelser hadde tatt saken opp på høyeste hold for å hindre vår påtenkte frontinnsats. Dette "høyeste hold" hadde da antageligvis vært enig i at disse ungguttene kunne gjøre mer nytte for seg i samfunnslivet enn som kanonføde. Krigen gikk jo også mot slutten. Tyskerne hadde imidlertid alt vår innmeldelse i sine hender. For å komme ut av den situasjonen ble det da fra NS sagt at vi skulle få underoffiserskurs i Norge.

Dette kjente vi imidlertid ikke noe til da vi en dag dro til Oslo og ble forlagt til noen brakker ved Sognsvann. Noen av oss, deriblant jeg ble tatt ut til vakttjeneste og ble iført stålhjelm og Mauser. Jeg røykte min første sigarett. Dagen etter marsjerte vi i sluttet tropp sammen med andre frivillige og sang: "Fremad gå på, gå på (vi kommer) aldri tilbake -"

En høy, slank Untersturmführer inspisererte oss. Han var vakker, hadde jernkorset og mørke ringer under øynene. Det var Kåre fra Biri, 19 år, kalt "bunkernekkeren", fordi han ved Narvafrenten krøp alene gjennom ingenmannsland og sprengte sovjetiske bunkere. Dette var en kar etter vårt hjerte. Men han kom, så og forsvant. I stedet dukket det ut av det ukjente en annen sjef, en menig frontkjemper, SS-Sturmmann Sandås. Han var vel grei nok, men hadde som han sa ingen innflytelse. Hans styrke så ut til å være kommandoføring, disiplin og brakkeorden.

RINGSAKER FOLKEHØYSKOLE.

Da vi ble forlagt til Ringsaker skjønnte vi vel etterhvert at vår "krigsinnsats" tok en annen vending. Vi drev vanlig eksersis, skjøt på blink med salonggevær (Kleinkaliber), alt mens den tyske Lapplandsarmeen passerte Ringsaker på vei sørover og russerne nærmet seg Finnmark. Denne parodien på et underoffiserskurs skulle ha en ideolog, kampfelle Baashus-Jessen. I tillegg var det i staben en erfaren frontsøster, som skar opp verkebyller og leste lyrikk sammen med sjefen.

Kurset hadde fått tilsig fra endel andre frivillige, alle unge gutter. Men kjernen ble utgjort av Statsgymnaset. Det er femti år side, og hukommelsen kan spille en et puss. Men jeg husker i

allefall følgende: Per Kristiansen, Olav Tønder, Jon og Johan Arnt Næsgaard, Ragnar Hafsten, Dagfinn Ås, Oscar Steen, Torleiv Ose, Ove Tønning, Bjørn Hyllseth, Arne Tokle, Oddvar Moen, Frederik Kirsebom, Øystein Klepsland (?), Harald Andersen og Oddmund Filseth

Oppholdet på Ringsaker Folkehøgskole varte vel et par måneder. Så ble vi flyttet over til Risby husmorskole ved Dokka

RIISBY.

På Riisby ble noe mer alvor. Vi fikk utlevert Kragere og lærte geværpuss m.v., også på Colt pistol. Vi fikk tre lagførere, to fra Hirdens bedriftsvern og en erfaren frontkjemper fra Solør, en rolig og sympatisk kar. Vi fikk nå noe som lignet rekruttutdannelse, med geværeksersis (og straffeeksersis) skyteøvelser, spredt orden, nattøvelser o.s.v. Det hadde kommet snø og en av de fine opplevelser var badstubadet med etterfølgende snøbad. Vi hadde også et gammelt Madsen maskingevær, som imidlertid stort sett skjøt enkeltskudd. Alt i alt var det vel nokså amatørmessig. Vi oppholdt oss der til jula kom, med beskjed om å møte på Jessheim etter nyttår.

JESSHEIM FØRERSKOLE.

Dette var en skole for førerinspiranter, d.v.s folk som skulle skoleres for jobber i parti eller offentlig administrasjon. Riktignok var vi halvmilitært organisert i tre lag, med lagførere som dels hadde vært underoffiserer ved fronten etter gjennomført utdannelse ved Bad Tölz. Det ble endel eksersis med gamle norske rytterkarabiner, men såvidt jeg husker ingen skyteøvelser eller militær trening. Derimot hadde vi endel ideologi, denne gang med en uinspirerende lærer som het Wang. I sang het læreren Ness. Han leste også høyt av Mein Kampf. Vi hadde muligens flere fag som jeg ikke husker. I mars var vi på vinterøvelser i Gausdal, lå på Gausdal Turisthotell eller Skeikampen. Gikk mye på ski, hadde en nattmanøver mot Nisjuvatn. Særlig husker jeg en overnatting i snøen en stjerneklar og kald natt, ca. 20 kuldegrader. Vi lå på barseng i et enkelt uisolert telt. Soveposene var av papir. Vi hadde laget løpegraver i snøen bort til lytteposter, hvor vi stod stille i vaktrunder på to timer i beksømsko. Det var ikke lett å motivere seg mot en innbilt fiende under de forholdene. Dette var det nærmeste vi kom frontinnsats.

Krigen gikk fort mot slutten, men vår kampmoral var fortsatt høy. Quisling kom på besøk en dag, og hvert dobbeltrom ble besøkt. Der var alt blåst og i skjønneste orden. Romeldste prenterte de to som bodde der, og Føreren håndhilste på oss. Det var en skuffelse at vi ikke kjente noe elektrisk støt ved berøringen. Han så på oss men sa lite.

Russerne inntok Berlin, og 30 april kom den ubegripelige meldingen at Hitler var død, hvorledes kunne han finne på det? Omkring 5. eller 6. mai dro to av lagene i åpne lastebiler til Oslo for å delta i forsvaret av Quisling. Kampsangene ljomet over bygda da de dro. "Kamp for Norge ordren lyder, kampens plikt vår vilje byder" o.s.v. Vi var fortsatt tenåringer. Det laget som ble igjen gikk kontinuerlige vakter, to timer vakt, to timer søvn. Pendelvakten gikk alene i skogkanten i stummende mørke med sin gamle karabin. Kommandant Sand hadde satt ut det ryktet at det var kommet en trussel om at skolen skulle sprenges. Derfor tok vi vaktene alvorlig. Et rådyr ble skutt. Den 7. mai begynte vi å rydde plass til en idrettsplass for skolen, hugg trær og brente kvist. Den 8. kom meldingen om at Tyskland hadde kapitulert. Kommandant Sand samlet oss til møte på peisestua. Han fortalte at vi kunne vente Polititroppene fra Sverige. Det var kamptrente, tøffe karer, så det var best alle forlot skolen og kom seg hjem på en eller annen måte. Etter denne defaitistiske talen forsvant han og vi stod der uten transportmidler. En av oss klarte gjennom forbindelser til Ortskommandanturet på Hamar å få rekvirert en tysk lastebil fra leiren på Jessheim. Den kom faktisk ut på natta. En 7 - 8 fra laget, samt to kontordamer og bokselæreren fra Solør ble med til Hedemarken. Vi tok med våre karabiner, fast bestemt på å slå oss igjennom mulige angrep på veien. Ingen ting hendte.

HJEMKOMST.

Klokka 5 onsdag morgen den 9. mai 1945 stoppet lastebilen ved gardsveien hjemme i Vallset. Søvnige ungdommer i førerskolens uniformer krabbet ut, noen fortsatte mot Hamar. Det var en fin vårmorgen, bjørka hadde fått det første slør av grønt og bokfink og rødstrupe sang. Vårt humør var vel ikke like grønt. Vi hadde vært innstilt på å ofre oss for landet, men mye gikk galt. Vår side hadde tapt krigen, bolsjevikene hadde jo heller ikke kommet. Nå var vi prisgitt motstandernes innfall. Løftene fra den andre sida om de lange knivers natt, deportasjon til Bjørnøya o.s.v. satt sel følgelig i bakhodet. Hva slags disiplin var det på den andre sida, hva ville skje? Vår avdeling, kameratflokk, var oppløst, vi var alene.

Vi ble enige om at det beste ville være å levere inn våre gamle karabiner til lensmannen, krigen var definitivt slutt. Vi surret de sammen og stakk de i en tom kraftforsekk. Jeg syklet de 8 kilometrene til lensmannskontoret og fikk følge på veien av en skrap-handler som viste en påtagelig interesse for pakka på bagasjebæreren. Jeg svarte lite på hans nærgående spørsmål. Hos lensmannen fikk jeg kvittering på fem innleverte karabiner, med kontorets stempel på

En etter en forlot mine kamerater gården for å komme seg hjem, skogleies til Solør eller opp til Østerdalen, til lettelse for min far som naturlig nok ønsket minst mulig oppstyr. En av kontor-damene, som var fra Moss, ble boende hos bestemor i mange uker. Ut på ettermiddagen kom til min glede en av mine kamerater vandre-
rende etter veien. Det var 16-åringen Jon. Han var trønder, men usikker på hvor langt han ville komme og hva som ventet lenger fram, hadde han gått av toget en mils vei fra oss. Ei velvillig jente hadde forklart ham veien til vårt hjem. Hans humør og optimisme var et aktivum. Vi hadde ikke sovet natta før og la oss derfor tidlig og falt i dyp søvn. Et kraftig regnvær kom inn sørfra.

HJEMMEFRONTEN SLÅR TIL.

Ved 6-tida den 10. mai ble vi vekket opp av en kraftig dundring og hamring på ytterdøra. I halvsøvne registrerte jeg at det regnet tett. Dundringen på døra fortsatte, og jeg kikket ut. På alle hushjørner og ved vinduene stod det menn i vindjakker og sixpensluer, med geværer og Stenguns pekende mot dører og vinduer. Enkkelte hadde et norsk flagg sydd på ermet. I alt var det 16 mann, de så ikke direkte vennlige ut. "Nå kommer kommunistene" sa jeg til Jon, "og da er vi nok ferdige", tenkte jeg. Plutselig ropte en: "Men døra er jo åpen den!" Det var den nok, for far var allerede i gang med fjøsstellet. Krig eller fred, kyrne måtte jo melkes og fores.

Flere karer kom trøpene opp trappa til 2. etasje og fordelte seg på rommene. Lederen, som var ansatt i almenninga, kom løpende inn på rommet vi to lå på med en revolver i handa og stakk den mot brystet mitt. "Hvor er bror din?" ropte han. Han var frontkjemper, men jeg sa som sant var at jeg visste ikke hvor han befant seg. Jon og jeg fikk beskjed om å få på oss noen klær og komme ned. Jeg hadde inntrykk av at Jon så på opptrinnet som en slags operette og hadde vondt for å skjule latteren. Så plutselig forandrer scenen seg: Et skudd smeller i soverommet der de minste lå og sov. Lederen snur seg: Hva fan? Løper ut med revolveren hevet. Vi følger etter. Det viste seg at det var en hjemmefrontmann, hr. B, som med usikret gevær hadde klemt litt for hardt på avtrekkeren i "kampens hete". Skuddet gikk heldigvis i taket, hvor det etterlot seg et rundt hull. Ut av vinduet i gangen i 2. etasje ser jeg far komme fra fjøset, tett fulgt av to hjemmefrontfolk med geværet i ryggen på ham. Besteforeldrene ute i kårbygningen hadde hørt skuddet. Bestemor fikk et sjokk og jeg hører nå bestefar komme inn og opp trappa mens han sint ut-

bryter: "Hvem er dere som bryter seg inn hos fredelige folk og skyter?" "Hvem er du?" spør hr. R, lederen. "Jeg er svigerfar til brukeren". "Ja, du får bli med", sier hr. R. Bestefar var 84 år og hadde aldri vært medlem av NS. Først da han forklarte dette slapp han. Direktivene fra Hjemmefrontledelsen om å arrestere ledende personer og befalingsmenn i kamporganisasjoner og militære avdelinger ble nok tolket svært vidt på lokalplan. Men en må huske at dette var eneste gangen hjemmefronten i bygda fikk bruke våpnene sine.

Vi ble nå kommandert innom kjøkkenet med beskjed om å få i oss litt mat. På kjøkkenet stod en mann på vakt som vi kjente som en gammel venn av familien, hr B.H. Mor gikk og gråt. "Men er det deg, da, B"?, spurte hun. "Ja, det er leit dette her", sa han, "men ordre er ordre". .Selvom det er en forslitt og ofte kritisert frase, mente han det antageligvis. Likevel satt nok "knivbladet løst i hans slir", for etterpå fant vi en privat kniv med hans initialer på på gardsplassen, med et skarpslepet 17 cm. langt blad.

Neste spørsmål var nå etter våpen. Jeg viste lederen kvitteringen fra lensmannen, noe han etter et øyeblikk bestemte seg for å godta.

FARVEL TIL HJEMMET.

Det var jo etterhvert blitt klart at noen likvidasjon ville ikke finne sted, men vi ante ikke hva som videre ville skje. Far og vi guttene ble kommandert opp i en åpen lastebil, sammen med et par vakter. Bilen kjørte nå til neste stoppested, hvor andre hjemmefrontfolk kom med min onkel og endel evakuerte finnmarkinger, som hadde vært medlemmer av NS. Det regnet og det var en uvirkelig stemning. Mens vi ventet, spurte vi to guttene vakten hr. B hva de egentlig skulle med oss. Han svarte: "Det skal bli slutt på terroren nå". Vi skjønnte ærlig talt ikke hva han mente den gangen. Vi spurte da hvorfor han hadde skutt på barneværelset. Han sa da at trykkpunktet på geværet var så lett at skuddet uforvarende hadde gått av. Men ellers så sa han at vi vel ville bli holdt noen dager i Hamar til alt hadde roet seg. Det er mulig at dette var hans tro, og vi syntes det var rimelig. Kanskje ville vi få en påskjønnelse for at vi hadde villet redde landet på vår måte. Vi hadde fortsatt tro på det gode i mennesket.

Omsider kom vi fram til almenningshuset hvor andre hjemmefronttropper kom med nye fanger. Vi hadde fra NS-hold hørt hjemmefronten omtalt som sabotører, terrorister og farlige agenter. Nå så vi at flere av den var alminnelige bygdens folk. Det samme må en tenke om flesteparten av fangene, ærlige og arbeidsomme bønder

som aldri hadde gjort en katt fortred.

På dette stedet var derfor forholdet mellom fagene og de menige hjemmefrontfolkene ganske jævligt. Vi fikk tilmed inspisere våpnene til enkelte av dem, engelske armégeværer og Stenguns. De fortalte også om hvor våpenslippen hadde funnet sted, langt inne på almenninga. En må si at både fanger og fangevoktere i høy grad var amatører. Men det skulle forandre seg senere.

Det hadde vel gått en tre timers tid siden vi ble vekket og de fleste mannlige NS-medlemmer i grenda var brakt inn, ubarbert og med tilfeldige klær på seg. Så var det ny opplasting og med frisk knott på generatorene satte lastebilene seg i bevegelse på vei mot Hamar, mot det uvisse. Mye tanker og følelser gikk nok gjennom hjernen på oss. Værst var det nok for bøndene, som var midt i våronna og som måtte forlate dyra midt i mjølkninga denne dagen. Det var også gått rykter om at gardene skulle tas fra dem. De følte seg rettsløse. For enkelte ble det en kort bytur, bl.a. min far og onkel. For andre skulle det gå år før de fikk se igjen hjembygda.

Det hadde holdt opp å regne, men det var rått og kjølig i luften. Det var fortsatt ganske stille i Hamars gater da bilene svingte opp foran politistasjonen ved Triangelen. Her ble vi kommandert ned og inn i lokalet, hele tida med geværpipene rettet mot oss, men uten andre overgrep. Her hersket en travelhet, som tydet på at Milorg hadde sitt hovedkvarter her. Nye lastebiler kjørte opp med nye fanger. Milorgfolk med to og tre striper på armbindet fløy ut og inn dørene. Her skjedde vel også en viss sortering av fanger. Passive medlemmer som min far og onkel fikk beskjed om å dra hjem, antagelig ved mellomkomst av hjembygdas hjemmefrontfolk eller etter korrigerede ordre. Fengselet skulle vise seg å bli mer enn fullt allikevel. Men mye måtte være tilfeldig. På Hamar kretsfengsel hvor jeg ble plassert, satt jeg sammen med to 16-åringer og på ei celle i 3. etasje satt en 14-åring fra Brumunddal. Det kom også inn folk som ikke hadde vært medlemmer og som ikke forsto grunnen til oppholdet, bl.a. rektor ved Hamar lærerskole.

Etter en lengre ventetid ble vi kommandert ut og lastet opp på åpne lastebiler, rekvirert fra Billigbudene og Norske Trekonstruksjoner. Vanligvis var det 4 hjemmefrontfolk på hver bil, en i hvert hjørne. De siktet på oss med skarpladde geværer og så ut til å like jobben. Vi ble så kjørt på krabbegir gjennom gatene, som nå var stuvende fulle av skrikende og hoverende seierherrer. I en lokalavis 50 år senere skriver en journalist: "Gjennom hele byen sørget folket for at de på lastepanet fikk kjenne at de

ble SETT. .. Spissrotgangen gjennom folkeskaren var første del av straffen". Turen gikk bortover Strandgata, over Stortorget og opp Grønnegata til Kretsfengslet, hvor de hadde sluppet de lokale Barrabasser fri for å skaffe plass. Foran fengselet stod mange hundre opphissede mennesker, de hang ut av vinduer og unger hadde klatret opp i bjerketrærne, omtrent som da Svartbekken ble hals-hogd. I følge Hamar Arbeiderblad ropte de fulle av skadefryd: "God tur til Bjørnøya!". Men det vi hørte var taktfaste talekor: "Skyt dem, drep dem! Skyt dem, drep dem!" Brølene ble ledsaget av tilfeldig kasteskyts, grus, småstein, et brukt damebind m.v. Alt mens hjemmefrontfolkene flirte og koste seg. Vi skulle kues og knekkes. I et vindu i fengselsdirektørens bolig stod tre unge jenter og klappet begeistret. Et par av dem skulle jeg et par år senere bli kjent med i skolesammenheng uten at de ga uttrykk for gjenkjennelse.

Vår lastebil hadde vært den første, og da vi ble kommandert ned og inn i fengslet var jubelen ubeskrivelig. Jeg må innrømme at på det tidspunktet forsto jeg overhode ikke dette hatet. Vi hadde vært en temmelig isolert gruppe, hvor våre politiske motstandere ikke ga noen informasjon og hvor våre egne organer var underlagt streng sensur, både når det gjaldt Gestapos metoder eller forholdene i konsentrasjonsleirene i Tyskland. Vi hadde kanskje levd i en politisk fantasiverden, men vi hadde trodd på ideer som basis for en ny, rettferdig og fredelig verden. For første gang angret jeg. Jeg angret på at jeg hadde ment å sette livet på spill for å redde denne mobben jeg så, representanter for "de gode nordmenn". Det var det første skritt inn i en kynisk menneskebetragtning.

Vi gikk i en lang rekke inn i fengslet og ble stilt opp mot veggen i hallen i 1. etasje. Ansiktet mot veggen, hendene over hodet, vakter med gevær bak. Ved et tilfelle ble jeg stående ved siden av døra til vaktrommet og det var flaks, for da kom jeg først til registrering og slapp å stå med hendene over hodet. Først måtte vi avlevere kniver, belter, bukseseler og skolisser, formodentlig for å unngå selvmord. Jeg står antagelig som nr 1 i protokollen. Først personalia, så stilling. Da jeg sa fører aspirant, så protokollføreren opp med et uforstående og irritert blikk. Jeg rettet det da til skoleelev. Senere, i referatet fra forhørsretten forandret journalisten dette igjen til skogelev, det tok seg vel litt bedre ut. Jeg ble så fulgt opp tre etasjer og enda en trapp opp og inn på noe som ble kalt kosteloftet. Det var et rom oppunder taket, uten vinduer, med en trekkluge på 25 x 25 cm. i taket som eneste ventilasjon og ei åpen dobøtte i et hjørne. Dette var et rom som tyskerne hadde brukt som transittrom for fanger til Grini, men ikke

som ordinært ~~XXXXXX~~ fengselsrom. Det var treetasjers brakkesenger, den øverste lå helt oppunder taket. Det var så vidt jeg husker 21 plasser, og de ble etterhvert besatt av kjente eller ukjente medfanger. Jon kom også dit. Det hadde klarnet opp, og sola stekte på taket. Hyggelig for de i det fri, ikke fullt så hyggelig for oss som etterhvert fikk badstuforhold. Etter en tid var alle iført kun underbukser. Eneste frisklufta som kom inn var gjennom nøkkelhullet, og det gikk på skift å stå der med nesa tett til hullet. Dette skulle bli betraktelig værre ut på natta.

Vi hadde ikke spist noe siden 6-tida om morgenen. Ut på ettermiddagen fikk vi vårt første fengselsmåltid. På den tida var det 178 fanger på fengslet. Noen kvinnelige fanger som var satt til kjøkkentjeneste fortalte at den suppa vi fikk til middag var kokt på noe gryn og to klippfisk. Hvis en tenker seg at fisken veide to kilo, skulle det i snitt bli 11 gram pr. person. Suppa ble servert i grå enliters aluminiumsbokser og ble øst opp fra en større beholder i døråpningen. Det jeg fant av fisk i min porsjon var to bein, som var forbundet med en strimmel fiskeskin, neppe 11 gram. Imidlertid måtte det være sterke krefter i suppa. Ut på natta fikk de fleste kraftig diarré. Det var kø ved toalettbøtta og stanken kan en tenke seg når det ikke fantes skikkelig ventilasjon. Suppa ble døpt "bullerkakk".

RETTSSALEN.

Vi ble sittende på kosteloftet en ukes tid. Av og til gikk døra opp og en gruppe velkledde damer og herrer fulgt av en hjemmefrontomviser stod en tid i døråpningen og beså og kommenterte denne spesielle dyrehagen. Vi var nå et slags politisk turistmål.

Under madrassene fant vi et par lommekniver stukket vekk av våre forgjengere. Av en bordbit skar et par nevenyttige fanger ut primitive sjakkbrikker, og skyvelokket som dekket luftehanalen ble tatt til sjakkbrett. Det var så vidt jeg husker et enkelt langbord og et par benker i ene enden av rommet. Et annet tidsfordriv var å fortelle fra sitt yrkesliv. Det var ti forskjellige yrker representert, bl.a. bonde, lege, farmasøyt, barberer og to rektorer. For oss unge var tilværelsen på sett og vis nokså bekymringsløs. Vi hadde ikke familieansvar og var nokså tilpasningsdyktige. Riktignok svirret alle slags rykter, bl.a. om dødsstraff for frontkjempere og andre harde straffer. Værst var det for familiefedre som ble fratatt sin stilling og inntekt og bønder med garder som måtte drives provisorisk. Hvorledes skulle familien klare seg økonomisk? Hva slags trakassering ble ungene til del? Vi var nede

til lufting en gang om dagen og forsøkte å snappe opp nytt. Det var jo brev- og besøksforbud og ikke adgang til radio eller aviser. Etter en ukes tid gikk døra igjen opp og stadslege Søberg kikket inn. Det var vel mulig at lufta ble vel sterk, for han sa kort og godt: "Her kan det ikke sitte folk!" Han skal også ha sagt: "Skal dere drepe dem, så gjør det på en skikkelig måte." Vi ble så flyttet ned på den gamle rettssalen i 1. etasje. Den var innredd med de samme tre-etasjes senger, og det var plass til 33 mann der. Vinduene mot sør og vest vendte mot gata og de var spiret igjen med solide lemmer, mens vinduet som vendte mot luftegården var tilgitret, men åpent. Ved å stå på en benk kunne vi se ut. Det var forbudt, men det ble nok ofte gjort. I allfall fikk vi nå frisk luft inn og et forholdsvis bra dagslys. Dette var et stort framskritt fra kosteloftet.

FENGSELSKOST.

Bullerkakk-suppa vi fikk første dagen var innledningen til et spartansk kosthold. Gjennom visse kilder fikk vi høre at det fra sentralt hold hadde kommet beskjed om at vi skulle leve på eksistensminimum, Dette skulle være ~~xxx~~ som en ekstrastraff fordi forholdene i de tyske konsentrasjonsleirene hadde vært så ille. Det spilte øyensynlig ingen rolle at vi ikke hadde kjent til dette, prinsippet med kollektiv straff og kollektiv erstatning var innført. Det var fengslet lokalt som skulle regne ut kaloriene. Muligens var de dårlig til å regne eller bevisst slo av litt ekstra. En erfaren kar fra forsyningsnemda i Wang, Gjestrum, hevdet i allfall at rasjonene måtte ligg under eksistensminimum. Morgen og kveld var menyen to skiver brød med et mikroskopisk tynt lag med margarin på, aldri annet pålegg. Drikke var kaffeerstatning i en blikkboks, aldri melk. Hva vi fikk til middag kan jeg ikke huske, bortsett fra spekesild som var sikringskost. Skje var eneste bestikk, men fortsatt fantes det enkelte lommekniver blandt oss, og etter hvert spikket mange seg spisebestikk av tre. Mange skar bare silda tversover og spiste den med skinn, hode og innvoller. Det ble litt for tøft for meg, men avfall og potetflas var bra byttemiddel. Vi fikk ikke ta imot mat utenfra. Litt rart å tenke på når faktisk de norske fangene i Sachsenhausen fikk Røde Kors pakker. Av en eller annen grunn fikk vi imidlertid inn røketobakk. For oss ikke-røkende ungdommer var dette viktig, for vi hadde nikotinslaver blandt oss, og ei god klype tobakk kunne byttes i ei skive brød. Røking var forbudt, og fyrstikker ble det ransaket etter. Men det problemet ble løst på en annen måte: Bakerst i rommet var ei hengelampe med tre perer og en ledning til hver. En ledning ble kuttet. Når endene ble beveget mot hverandre, slo det gnister.

På utekommandoer hadde noen fått smuglet inn små ampuller med lighterbensin. Dermed kunne gnisten antenne en dott fuktet med bensin. Da lyset blinket ved operasjonen mått det utvises en viss forsiktighet. Vi søkte og fikk lov til å sette opp ei lita bu i et hjørne for toalettbøtta, med avtrekkslur ut gjennom vinduet til luftegården. Dette ble da også selvfølgelig "røkesalong", slik at gikk mer diskret for seg, men vaktene bemerket det stadig, og så ble det ny rassia.

Vi fikk etterhvert en stor fetthunger, og fantasiene om mat ble det vanlige tidsfordriv. Vi kunne ligge i en sirkel, 6 - 7 mann på gulvet og utmale for hverandre hva vi skulle spise når vi engang kom ut. Alle hadde sine spesialiteter. En kraftig sak fra tømmerkogen var noe som ble kalt "råjukke", en blanding av havregryn, fett og duppe av surost og sukker.

Etter en tid begynte vi å få utslett, særlig i lysken og på lårene. En lege fra Moelv som satt der antydte A-vitaminmangel. Selv fikk jeg en kraftig forkjølelse med neseblødning. Skittentøy ble sendt hjem for vask. Da foreldrene mine fikk se de blodige lommetørklærne ble de dypt bekymret. Ved henvendelse fikk faktisk far anledning til å komme med en pakke mat, bl.a. kald ribbe. Aldri har vel fett smakt så godt og spist med slik andakt ! Jeg fikk snakke med far i et rom i nærver av fengselsbetjent Larsen. Han var en noe bister ~~xx~~ og innadvendt, middelaldrende kar, egentlig ikke fiendtlig. Far hadde med to brødkiver, som vel egentlig var hans egen niste. Disse forsvant ned i min mage på sekunder. Samtalen bestod ellers i hovedsak i rådgivning fra far om det kvantumet ~~xxxxxxxx~~ sildemjøl Larsens diarreplagete villagris skulle ha. Men far bemerket at jeg var blitt tynn, han kunne se tenna gjennom huden på overleppen.

En noe eldre og mer mild utgave av fengselsbetjentene va Nybakken. Han overså nok noen uregelmessigheter i rutinene, særlig røyking. "Nå er det skødde her att", sa han uten å gjøre anskrik. Hjemmefrontfolkene som også stadig var innom var mer strikse. Særlig en fra Nes, som vi kalte "Reglementet".

Vi hadde fått beskjed om at sang var forbudt, de var vel redd vi skulle syngte våre kampsanger. Til 17-mai spurte vi imidlertid om vi kunne syngte noen fedrelandssalmer. Vakthavende hjemmefrontmann stod i døra og så nedlatende på krapylet. "Ja, hvis dere har noen fedrelandskjærlighet, så", sa han hånlig. Vi ble jo etterhvert vant til den slags slengkjeft. I hvertfall feiret vi 17.mai så godt vi kunne. Jeg husker ikke vi fikk noe bedre mat den dagen. Egentlig tror jeg forpleiningen på Frimurerlosjen var dårligere.

Folk som kom derfra, og det ble senere bekreftet av min bror, fortalte at de fikk middagsmat i store spann fra Hamar slakteri, Dette var mat som ordinært ble benyttet som pelsdyrfor. Av og til kunne de se et kalveøye som lå og så opp på dem nede i spannet. I innsmuglede aviser kunne vi lese leserinnlegg som raste over "sanatorieforholdene" på fengslet, vi burde ha mye strengere behandling.

IDEOLOGISK SAMMENBRUDD.

Etterhvert begynte nyheter å sive inn utenfra. En og annen avis ble smuglet inn av utekommandoer. De flommet over av skrekkskildringer fra tyske konsentrasjonsleirer og av Gestapos forhørsmetoder. Det ble skapt et fiendebilde av oss NS-folk så massivt negativt at det skulle ta generasjoner før det ble nyansert. Seierherrene på sin side ble idealiserte helter. Ingen snakket om sovjettroppenes framferd overfor den tyske sivilbefolkning, om terrorbombingen av Dresden og Tokio, for å nevne noe.

Det fantes ikke et godt ord om de beseirede, ingen våget å stå opp og gjøre bildet mer nyansert. De skjønnte fort at i denne hetsen måtte en ikke stikke fram nesen, det betydde neseblod, isfront og mistenkeliggjøring. De som skapte dette forenklete fiendebilde behøvde ikke å ta hensyn til motforestillinger. Fienden satt inne og hadde ingen mulighet for å ytre seg, seierherrene behersket aviser, radio, ukepresse og rettssalene.

Vi skjønnte fort at mot dette fiendebildet tellet ikke vår ungdommelige idealisme, vår ideologiske tro, velment men kanskje livsfjern, vår offervilje, vår forståelige politiske feilvurderinger. De umenneskelige ting som hadde hendt fratok oss vårt forsvar. At vi ikke hadde hatt kjennskap til gasskamrene eller tortur ble enten ikke trodd, eller ble møtt med at vi burde visst. I ettertid kan det kanskje virke rart, men i en total krig med effektiv sensur og med praktisk talt null kommunikasjon mellom politiske motstandere er dette mulig.

I førsteinsten håpet vi at disse fortellingene måtte være usanne eller overdrevet, at det skulle komme en beriktigelse, det hadde skjedd mye positivt, alt var ikke så ille. Det var jo ikke dette vi hadde kjempet for. Den gruppen jeg tilhørte aksepterte ikke tortur og overgrep. Men da vi måtte innse at vi var ført bak lyset, falt vi ned i et ideologisk vakuum. Det var som om en troende pinsevevning måtte innrømme at Gud var død og Jesus en terrorist. Det var ingen som brød seg om å fylle dette vakuumet. Ikke demokratiet, det var opptatt med å håne og straffe oss etter tvilsomme lover. Ikke kirken, hvor prestene stort sett fordømte istedenfor å

prøve å forstå. Vi kjenner nå til at i Stalins konsentrasjonsleire døde opptil 70 millioner politiske fanger, noen oppgir høyere tall. Dette var jo seierherrenes allierte. Men ingen vil vel påstå at Hjemmefronten skal være medansvarlig for dette.

En søndag kom til vår overraskelse en prest. Han ga inntrykk av å ha kommet til løvens hule, og han var ingen Daniel. Litt tafatt og blek i sin svarte dress stod han i døråpningen og begynte på sin preken. O.L., ordføreren blandt oss sa: "Vil ikke presten komme inn og preke?" Litt overrasket takket han ja og plasserte seg mellom veggen og langbordet. Det var tydeligvis et pliktløp, Talen inneholdt ingenting til trøst for oss eller tegn på aksept, jeg husker ikke noe av dens budskap. Forhåpentlig fikk han ros av sin kone ved middagsbordet for utvist tapperhet.

Nå begynte forhørene og rettssakene. Journalistene utfolget seg, de behøvde ikke å frykte injuriersøksmål. Fullt navn, og jo værre, dess bedre. Her var en jo dømt på forhånd, fordi det etter landssvikanordningen laget i London i 1942 og gitt tilbakevirkende kraft var medlemskap i NS straffbart. Etter en ny anordning fra Londonregjeringen av 1944 skulle all NS-medlemmer være solidarisk ansvarlig for tap som okkupasjonen hadde ført til. Dette ga grunnlag for de harde bøter som endog helt passive medlemmer ble ilagt.

Jeg tenkte ofte på mine foreldre i den tiden, hardtarbeidende bønder på en liten gard, uten politisk erfaring. Hvilken smertefull prosess måtte ikke dette være for disse alvorlig kristne mennesker. De hadde trodd på Quislings definisjon av politikk: Forstå sin tid og ville det gode. Min mor hadde ment at NS-program var kristendom i praksis. Og nå alt dette. Nå skulle tyske overgrep hevnes på våre foreldre og mindre søsken. Radioen ble beslaglagt, alle likvide midler inndratt. Tilmed noen kroner som mor hadde klart å legge tilside ved løksalg ble tatt. Dynamitt og lunter til stensprengning ble tatt av Hjemmefronten. Så trusler om at garden skulle tas. Alt mens seierherrene feiret og festet seg gjennom sommeren 1945.

Dagehe gikk sin monotone gang. Litt kortspill, litt sjakk med de hjemmelagede brikkene, fantasier om mat. Etter vel en måneds tid ble de to 16-åringene sluppet fri. Jon dro først hjem til min familie. Han kunne sikkert svare på mange spørsmål. Som den hederskar han var, ble han en meget populær gjest.

FORHØRSRETTE

En gang ut på sommeren ble jeg innkalt til forhør hos politibetjent Lie. Det var første gang jeg i mitt 18-årige liv skulle i politiforhør og jeg følte meg litt ansent og ubehagelig til

mote. Lie var kjølig og saklig, botsett fra innledningen: "Hvorledes har du rotet deg borti dette " ? Han prøvde et par ganger å gi meg innvitt til å si at jeg ble tvunget til å melde meg til fronten og til å begynne på fører aspirantkurset på Jessheim. Jeg falt heldigvis ikke for fristelsen å skyve ansvaret over på andre.

Senere fikk jeg møte min forsvarer. Alle NS-advokater var selvfølgelig satt ut av spill, så her var det også politiske motstandere som inntok plassen. Jeg vil ikke klandre min forsvarer. En kunne ikke vente at hun skulle angripe det juridiske grunnlaget for rettsoppgjøret. Hun var en voksen og moderlig dame, antagelig i 50-åra, fru S.F. Hun snakket sørlandsdialekt, men hadde nedsatt hørsel. Jeg måtte derfor sitte tett inntil henne og snakke høyt i hennes høyre øre. Det var jo ikke så lett for henne å finne gagnbare forsvarsargumenter, så lenge jeg ikke ville skylde på andre. Min forsvarers beste argumenter pleide å være: "Men det er jo gode mennesker, hr. dommer!"

Så kom rettsmøtet i forhørsretten, ledet av en dommerfullmektig Topp, ung og nedlatende. Det var et rettsvitne der, en retts skriver, min forsvarer, som jeg ikke husker sa noe og en journalist, som skrev et konsentrert og fordreid utdrag av min forsvarstale. Min tittel var forandret fra skoleelev til skogelev. Av min relativt logisk oppbygde forsvarstale skrevet på toalettpapir og lært utenat kom følgende på trykk: Trodde Tyskland skulle vinne krigen! Forklaringen virket i avisen helt enfoldig og skapte atskillig munterhet blant jevnaldrende venner som ikke var satt inn.

Jeg ble først spurt av dommeren om jeg erklærte meg skyldig i å ha båret våpen mot det norske folk. Det kunne jeg klart si nei til. Etter min mening hadde jeg båret våpen for det norske folk.

Dette fenomenet at ingen av fangene erklærte seg skyldig i landssvik irriterte seierherrene storlig. Det hadde passet bedre om de hadde krøpet og grått og ~~xxxx~~ bedt om pent vær. Jeg vet ingen av de vanlige NS-medlemmene som følte seg skyldig i landssvik, snarere tvert i mot. Derfor var også moralen god og det ville vært helt galt å opptre taktisk for å slippe billigere. Kongen og Londonregjeringen hadde vi unnsagt, men ikke fedrelandet.

Vi følte oss heller ikke kollektivt skyldig i tyskernes eller Gestapo's handlinger. Hadde vi visst det ville vi tatt avstand fra det, muligens gått ut av bevegelsen. Erstatning og bot ved siden av å bli fradømt sin stilling var beinhard for mange og skapte stor bitterhet. Noen klarte likevel å ta det med galgen-

humor, slik Einar Schibbye beskrev det i en vuggesang til Hilma:

Sov, kjære Hilma, sov inn,
drøm ei om formuen din!
Småbruket som du forlot
går til erstatning og bot.
Som skogenes frodige sopp
gror tiltalepunktene opp.
Ribbet du blir til ditt skinn,
sov, kjære Hilma, sov inn.

Vi trosset av og til forbudet mot å se ut i luftegården, da kunne vi få en viss oversikt over hvem som satt på fengslet. Der fikk vi bl.a. se 3-4 jenter av kategorien "tyskertøser". De satt der snauklipt eller skæmklipt, og jeg beundret dem litt for deres trass, selv om de ikke var velsett i NS og vanligvis ikke medlemmer. Av og til kunne vi se en ung, blek mann, kanskje 25 år. Han jogget rundt og rundt den vesle luftegården helt alene, med en vakt ved døra. Da han passerte lufteviduet hvisket han: Sitter i kjelleren på mørkecelle. Det var A.B. en østerdøl, som hadde jobbet sammen med Gestapo. Folk fra Elverum, som kjente til saken, fortalte at etter han var arrestert ble hender og ben surret sammen med ståltråd. Han ble kledd naken og lagt på utstilling så folk kunne spytte på ham. Selv om han hørte til den gruppen mennesker som vi vanlige medlemmer ikke aksepterte, men tok avstand fra og var sinte på, fordi deres handlinger slo tilbake på oss alle, kunne vi ikke annet enn synes synd på ham da.

Den eneste på rettsalen som ga uttrykk for skyld var en mann som hadde meldt seg inn i partiet for å få jobben som Samvirkelagsbestyrer. Han hadde giftet seg med sin husholderske, som var betydelig yngre. Av en eller annen grunn var også hun puttet i fengsel og var av og til i luftegården. Det var tragikomisk å se denne eldre, flintskallede og nygifte mannen klatre opp til luftevinduet og formidle sin forelskelse med geberder og slengkyss. Han samlet imidlertid på sovemedisiner, mest brom, for å ta livet av seg. Det ble ikke noe av det og da, men han skal ha klart det etter han slapp ut. Har var forresten ikke den eneste.

Ut på sommeren kom det også inn to kriminelle fanger, to tyver. De ga uttrykk for at det var en fornedrelse å sitte sammen med folk som oss, men det gikk ikke så hardt inn på oss. Det fine med disse karene var at de var forferdelig røyksugne, og særlig den ene hadde jeg flere gode byttehandler med.

UTEKCMMANDOER.

Etter noen tid ble det anledning til å bli med på arbeidsoppdrag ute. Dette var meget ettertraktet. Takket være omsorg og ledelse fra de eldre på salen ble de yngste prioritert. Derfor fikk jeg endel anledninger til å komme ut, og jeg lærte også begrepet å "ørge", d.v.s. knabbe ting vi hadde behov for, fra tyske lagre bl.a.

Det var en opplevelse jeg ikke glemmer å få komme ut i fullt sollys, kjenne frisk luft igjennom og mellom bladverket skimte Mjøsas blå flate og Toten i sommerdis. Første oppdraget var å rydde og vaske en stor sal på Melkefabrikken hvor tyskerne hadde hatt lager. Det var mye støv og skitt og døde rotter. Tross iherdig innsats fikk vi kjeft av en eller annen høyere person og måtte gjøre det engang til. En annen gang marsjerte vi 5-6 mann opp til en villa ved Greveløkkå. Vi gikk på geledd med bevæpnede vakter på siden. Folk stoppet opp og så på disse blekansiktene, de fleste koste seg vel. Villan hadde vært overtatt av tyske offiserer og deres elskerinner da eierne hadde flyktet til Sverige. Mannen i huset øste nå sin aggressjon og bitterhet over oss mens vi jobbet. På slike steder kunne vi ikke vente hverken takk eller noe å spise.

Senere fikk jeg entur til Ridehuset. Her holdt en avdeling av Milorg til og også noen som hadde kommet fra Sverige. Disse siste hadde igrunn et mer avslappet forhold til fangene. De i Norge som hadde kommet sent med i Hjemmefronten eller i de siste dagene, samt kommunistene var de mest uforsonlige. Under en pause opplevde vi det utrolige å bli invitert inn på vaktrommet og fikk svensk knekkebrød med svensk smørst på. Det var en smak av himmelen.

En av jobbene mine på Ridehuset var å vaske gulvet hos en lokal milorgsjef, K.M. fra Furnes, så vidt jeg husker hadde han tre stølper. Det ble et underlig møte, for milorgkaren lå på senga og vred seg i alvorlig mageknip. Han spurte meg om jeg trodde årsaken var at han hadde spist så mye kirsebær. Ja, jeg hadde jo ikke noe annet alternativ, særlig hvis det hadde vært litt umodent iblant. Det var uvanlig for oss å bli snakket til, så jeg konsentrerte meg om å gjøre en skikkelig gulvvask, slik vi hadde lært det på "underoffiserskurset. Mellom et par rier kikket han på meg og spurte: "Hvor sitter du?" "På rettssalen": "Jeg kan ikke huske å ha sett deg der". Nei, vel. Vi hadde flere ganger hatt besøk av denne blonde krigeren. Han hadde stått i døra og skuet inn i det halvmørke lokalet, hvor 32 fanger vel fortonet seg som trollene i Dovregubbens hall.

En dag jeg var på vei til luftegården traff jeg til min forbauselse en fetter ute i gangen. Fra sin stilling som gards-

bestyrer på en større institusjon hadde han engasjert seg i hjemmefrontarbeid og var formodentlig lagfører eller troppssjef. Det var underlig å se denne notoriske lesehesten med et engelsk armegevær over skulderen. Han virket litt brydd over å se meg, kanskje likte han ikke å ha nær slekt blant "svikerne". Jeg visste på den tida ikke hvor min bror frontkjemperen var og spurte min fetter. "Nei, det vet jeg ikke", sa han, selv om jeg tror han visste det. Slutt på samtalen. Ikke et spørsmål om hvordan jeg hadde det eller om han kunne gjøre meg en tjeneste. Han hadde all mulig anledning til å stikke til meg et par brødsiver. Men som den reglementstro herre han sannsynligvis var ville nok det være å overtre et forbud.

BROREN

Min bror satt på den tid på Frimureren, det fikk jeg senere vite av folk som ble overflyttet derfra til Rettssalen. Han meldte seg til Skijegerbataljon Norge som 19-åring og etter en beinhard rekruttskole tilbragte han to års tid i Karelenes ødemarker dels i kamp med russere, men like mye mot sult, mygg og armeer av lus. Flere ganger var det nære på et det ble et bjerkekors på finsk jord. Vet et rent flaks unngikk han Kaprolat/Hasselmann-tragedien. Da Finnland kapitulerte i september 1944, gikk han med pakning på sine ben gjennom Nord-Finnland til Skibotn. Like før freden var han tatt ut til et underoffiserskurs på Elverum. Da freden kom ble avdelingen kommandert til Oslo til forsvar for Quislings residens Gimle. Imidlertid fant avdelingen ut, eller de mottok nye ordre sentralt fra, at det var et nytteløst foretak. I nærheten av Espaa ble avdelingen dimittert, våpnene kastet i Mjøsa, og hver dro hjem til sitt. Min bror dro gjennom skogene mot øst. I ei myr tråkket han ned stålhjelmen, overnattet så under ei gran som så mange ganger i Karelen og kom hjem ut på neste dag. Far hadde da kommet hjem fra den ufrivillige "byturen" og potetsettinga var igang i fint vårvær. Da min bror ga seg til kjenne for far og kom ut fra skogkanten, sa en som jobbet som gårdsarbeider hos oss og som bodde i nabolaget: "Je lyt hematt en tur som snarest, je". Kort tid etter kom en lastebil med heimefrontfolk og arresterte min bror. Han fikk senere, i en alder av 22 år, 3 år og 2 måneders fengsel.

Dagene slepte seg monotont framover. Til avveksling fikk jeg en verkebyll på venstre arm, like over albuledet. Den var stor som ei drue og jeg satte meg på sjukelista. Dr. Søberg var der en gang i uka. Han var ganske mutt da jeg kom inn på legekontoret. Etter å ha notert personalia, tok han ei saks, stakk den spisse enden inn

i kanten på byllen og klypte opp bylle i hele lengden. Ved tidligere anledningen hadde jeg fått lokalbedøvelse med kullsyre-frysning, her var det ingen ting. Jeg må tilstå at jeg skar grimaser. Dr. Søberg sa da kort: "Du kunne latt være å rote deg borti dette". Det er mulig dette skulle være litt straff, på den andre siden var det jo gratis.

Sommeren var på hell, vi var i begynnelsen av august måned og bygget var modent. Jeg kom på min siste utekommando. Det var skuronn på Åker gård, samt høsting av rips og tomater. Eierne hadde vært i NS og følgelig arrestert. 10-15 mann ble tatt ut fra ulike celler på fengslet, samt et par fra Rettssalen. De fleste var unge gardbrukere, ivrige etter å få gjøre skikkelig arbeid. Denne gangen ble vi fraktet i militærbil med engelske soldater som vakt. De virket uinteressert både i oss og hele rettsoppgjøret. På Åker var det endel unge heimefrnofolk som vaktmannskap. Trøskinga gikk så støvskya sto på låven, gardsbestyreren så seinere at aldri var skuronna gjort så raskt på Åker før. Min kondisjon var imidlertid blitt dårlig, så dagen etter ble jeg satt til å plukke rips, og senere tomater, en god del gikk i magen ved siden av. Det store ved dette arbeidsstedet var at vi fikk vanlig midt-dagsmat med ordentlig melk til, den første på 4 måneder. Denne kostforandringen ga seg utslag i en skikkelig elveblest med vabler og kløe. Kroppen var ikke vant til slike proteiner.

Om natta fikk jeg store smerter på ventre sida av brystet, høy puls og feber. Dermed var jeg ute av arbeidskommandoen, og jeg satte meg på sjukelista i stedet.

STANGE SJUKEHUS.

Et par dager senere ruslet jeg sammen med en bevapnet vakt opp Høyensaagata til Sengen for røntgenundersøkelse hos dr. Sindre Lunde. Sindre Lunde sa ikke mye, men behandlet meg som en vanlig pasient, lyttet på meg og tok røntgenbilder. Noen dager senere kom Larsen i døra og ropte meg opp. "Du får pakke sakene dine, du skal på sjukehus". Ute på gangen fikk jeg utlevert mine eiendeler, beltet og noen småsaker, men ikke min flotte regnfrakk. Den ble "orget" av hjemmefronten under en avlusningsvask på Hamar Bad, og kom aldri mer til rette. Jeg spurte da Larsen: "Jeg har vel kanskje pleuritt?" "Det er tuberkulose", sa Larsen på sin vanlige bryske måte. Det var et sjokk. I februar 1945 var jeg blitt vaksinert mot tbc på Oslo Helseråd med positivt anslag. Men den psykiske og fysiske påkjenningen ved fengselsoppholdet hadde brutt ned immuniteten.

Vi var tre personer med tbc som skulle til Stange sjukehus. Men

først måtte vi inn til fengselsdirektøren og si farvel. Han rakte fram sin velfødde og litt slappe hånd, og jeg angret siden på at jeg hadde tatt den. "Oppfør deg pent" var hans siste hilsen.

Direktør Bjøralt var kjent som en svært kristelig person, selv om han senere ble dømt for skatteunndragelse. Da han litt senere ble alvorlig syk av kreft begynte han å få skrupler for den dårlige behandlingen vi hadde fått. Han tilkalte da en av fangene, en skolelærer O.B. fra Vallset, som han hadde fått viss kontakt med, og spurte om han kunne bli tilgitt dette. O.B. svarte da at for sin egen del kunne han vel gjøre det, men han ville ikke gi ham noen forlatelse på vegne av de andre.

Vi fikk et rom for oss selv på Stange sjukehus. Alle klær ble beslaglagt, vi fikk etter et bad utlevert nattskjorte og lagt til sengs. Men først ble vi veid. "Men du er jo klart undervektig" sa søster Bertha. Da jeg ble veid på Oslo Helseråd var jeg med min lengde på 1.78 66 kg tung. Nå veide jeg 56.. Men her fikk vi senger med laken og vanlig sjukehuskost.

Selvfølgelig satt det vakt inne på rommet, vi var jo fortsatt under arrest. Det var tre som skiftet på vaktarbeidet, to av dem var brødrene F. fra Ådalsbruk. De satt på en stol ved vinduet med en ladd Stengun i fanget. Den eldste av brødrene psyket oss ned eller seg opp med å fortelle om hvor tøff han var. Å plukke opp biter av mennesker som var overkjørt av toget spilte ingen rolle for ham. Han fortalte med et visst velbehag at i en tyskerleir på Gulskogen ved Drammen hadde han sett at de jaget en tyskertøs naken ut av brakka. Deretter ble hun delt i to av en maskinpistol-salve. Denne vaktjobban måtte jo være drepende kjedelig og unødvendig og etterhvert forsvant karene ut i lange perioder. Det var ikke populært hos sykehuspersonalet å ha dem der heller, og de ble vel til slutt plassert utenfor rommet.

Vi hadde inntil nå blitt behandlet som "uverdige", uten ære eller vanlig menneskeverd. Derfor var det en stor overgang å komme til søstrene på Stange sjukehus som tok hånd om oss med den omsorg som ble andre pasienter til del. Her fikk jeg også besøk av mor, som uttalte sorgmodig: "det er da lett å sjå hva som feiler deg".

Jeg hadde fremdeles bare en skygge på lungen, ikke noe sår. Det er mulig dr. Thorhaug hadde lagt inn et ord for meg, for en dag kom han og sa at jeg kunne reise hjem og fortsette å kure på egen hånd, d.v.s ligge helt stille på ryggen i 7-8 timer hver dag. Dette var i slutten av august, men saken min var ennå ikke oppgjort. Jeg forsøkte å kure etter fattig evne, ble vel etterhvert

mer uforsiktig og endte opp med en blodstyrtning natt til 16.mai 1946. I denne tida var jeg ikke fulgt opp fra legen eller vært til kontroll. Derimot hadde jeg hatt besøk av den nye lensmannsbetjenten som forla meg dommen til underskrift. Der stod det at boten var å betrakte som betalt ved 132 dagers varetektsfengsel. Det stod ikke noe om tuberkulose som ekstrastraff. På den tida var folk redd tuberkulose. Når far kom på besøk på rommet jeg lå på, satte han seg på en stol i den borteste kroken. Da jeg kom hjem etter mitt første sanatorieopphold og vill hilse på bestefar, ville han ikke ta handa mi. En var på en måte spedalsk.

10 år senere var jeg endelig kvitt sjukdommen, da hadde nemlig medisinen kommet. I mellomtida hadde jeg hatt tre tilbakefall og 6 års pneumotoraksbehandling (blåsebehandling). Jeg lærte at NS-medlemskap kombinert med tuberkulose var ikke noe som ga særlig lett adgang til "det gode selskap" eller det annet kjønn. Flere ganger opplevde jeg det sjokket det var for nye venner når praten kom inn på krigstida og jeg i sannhetens interesse fortalte at jeg hadde vært med i NS. Derfor trivdes en best sammen med venner som hadde "vært med i sangkoret".

ETTERORD.

Jeg har ikke skrevet denne historien fordi jeg synes behandlingen vi fikk var så forferdelig. Sammenliknet med andre land som f.eks. Frankrike var jo vårt oppgjør rent fysisk sett ganske behersket. Overgrepene la på det mentale plan, på seierherrenes nedvurdering av vår nasjonalfølelse og vår moralske standard. Vi unge som hadde trodd på en ide med nærmest religiøs fanatisme og blitt holdt uvitende om de groteske forhold i tyske fengsler og konsentrasjonsleire, falt ned i et ideologisk vakuum og en tilstand av apati etterhvert som vi ble oversvømmet av disse beskrivelsene. Demokratiet ble for oss en fiende, som holdt oss innesperret og ved hjelp av tvilsomme forordninger og premisser ila våre venner og slektninger høye straffer for sine politiske meninger.

Den nasjonalsosialistiske ide falt på grunn av de praktiske utslag av sine raseteorier og sin katastrofale mangel på respekt for menneskeverdet. Vi ville sett oss om etter et annet verdigrunnlag, men ingen kom til oss med noe. Ikke kirken, ikke staten, ikke skolen, ingen ny ideologisk bevegelse. Vi skulle dømmes så det sved, så fikk vi klare oss selv. Og det klarte den gjengen

som gikk på Statsgymnaset og som meldte seg til en forsinket fronttjeneste meget bra. De aller fleste gjennomførte gymnas og høyere akademisk utdanning med utmerkede karakterer. Når det ikke ble samfunnsfiender, narkotikere eller kriminelle av disse, i protest mot stigmatiseringen, skyldes det etter min mening flere positive faktorer: Menneskemateriellet, samholdet og omsorgen mellom alle dømte og ikke minst: Selvrespekt.

I ettertid er vel de fleste enige om at det var best at det gikk som det gikk. Hvis vi hadde kommet inn i aktiv tjeneste, er det ikke sikkert vi selv kunne bestemt hva slags oppgaver vi hadde fått. Vi kunne fort ha fått mer blod på hendene enn vi ønsket. Slik er den totale krig. Vi ville så mye og vi visste for lite. En fransk tenker har sagt at de største katastrofer skyldes den gode vilje kombinert med mangel på viten.

Vi som tapte lærte mye av tapet. Vi lærte at det straffer seg å være naiv. Vi lærte hvor overfladisk den alminnelige mann og kvinne "jump to conclusions", hvor tilbøyelig de er til følelsemessig å akseptere forenklete problemstillinger og summariske løsninger. Derfor vil det gå enda en generasjon før bildet av krigen blir mer nyansert.

For taperne er det liten grunn til å glede seg over 50-årsjubileet for freden. De gamle og stereotypiske forestillinger om helter og skurker er igjen på plass. Alle typer massemedia sørger for det. For taperne er det ingen plass i jubileumskomiteen. Men også denne gangen "shall we overcome". Vårt beste forsvar er vår egen samvittighet.

Furnes ,26.april 1995.

Oddmund Filseth

Navne-bilag for internt bruk.

Jon : Jon Folstad Næsgaard
R : Rolsdorph, assistent i Romedal almenninglagfører
B : Bråthen, Hjemmefrontsoldat fra Vallset.
B.H.: Birger Haugsrud, " " "
Broren: Asbjørn Filseth, frontkjemper
Fetter: Erling Harildstad
K.M. : Knut(?) Maurud, Hjemmefrontbefal.
Brødrene F.: Br. Fossen
Forsvarer: Fru Stray Fischer, Romedal.
A.B. Arne Brænd.
O.L. : Ole J. Lie, Vallset
O.B. Lærer Ola Bækken, Vallset